

виховна система є однією з найефективніших в історії вітчизняної педагогіки.

Основу створеної А. Макаренком педагогічної системи становлять теоретичні основи методики згуртування дитячого колективу, формування найважливіших закономірностей його розвитку.

Тож можна стверджувати, що педагогічні ідеї видатного педагога щодо сімейного виховання мають глибокий теоретичний зміст і містять технологію його реалізації у практичній діяльності сучасних педагогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). – К., 1992.
2. Закон України «Про загальну середню освіту».
3. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти. – К., 1996.
4. Макаренко А.С. О воспитании. – М.: Политиздат, 1990. – С. 45.
5. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8 т. – М.: Педагогика, 1984. – Т. 5 – С. 237.
6. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8 т. – М.: Педагогика, 1984. – Т. 5. – С. 9.
7. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 3 т. – М.: Педагогика, 1984. – Т. 3. – С. 468.
8. Макаренко А.С. Книга для батьків. – К., 1998. – С. 63.

УДК 37 / 09 (47)

К.В. Іващенко

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА А.С. МАКАРЕНКА: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

Стаття присвячена вивченню спадщини видатного вченого-педагога А.С. Макаренка у контексті розв'язання ним актуальних проблем сімейного виховання. Здійснено аналіз та обґрунтування значення наукового здобутку вченого у межах визначеної проблеми.

The article is dedicated to studying of A.S. Makarenko's heritage, an outstanding teacher-scientist, in the context of solving of such actual problem as family upbringing. The analysis and basing of scientist's scientific heritage importance within the limits of this problem are accomplished.

Постановка проблеми. Соціалізація в сучасному суспільстві – це процес засвоєння індивідом певної системи знань, норм і цінностей, які дозволяють функціонувати в якості повноправного члена суспільства. Дитина у процесі соціалізації не є пасивною ланкою, а входить до системи суспільних відносин і сама відтворює їх у процесі зростання. Вона прагне

наслідувати, на неї впливають авторитетні та популярні особистості. При цьому домінуючий вплив на неї справляють дорослі. Спілкування з дорослими допомагає дитині встановлювати соціальні контакти, пізнавати себе й інших, що істотно впливає на особливості її розвитку. Середовище життя і розвитку дитини залежить, насамперед, від освітнього рівня батьків, їхньої участі в житті суспільства, становища, яке вони посідають у ньому. Основні соціалізуючі функції сім'ї полягають у забезпеченні фізичного та емоційного розвитку індивіда; формуванні статевої ідентифікації дитини; її розумовому розвитку та розвитку здібностей і потенційних можливостей; забезпеченні дитині почуття захищеності; формуванні ціннісних орієнтацій особистості; оволодінні основними соціальними нормами [6, 244].

Сучасні сім'ї розвиваються в умовах нових протиріч суспільних ситуацій, що призводять до загострення сімейних проблем. Це зниження життєвого рівня, збільшення кількості неповних сімей, розлучень, прогалини у вихованні підлітків батьками, яких сьогодні турбує «добування хліба». Проте і в забезпеченій сім'ї підліток не завжди відчуває себе комфортно. За таких обставин гостро постає необхідність окреслення шляхів подолання цих проблем.

Необхідністю вирішення цих завдань обґрунтована актуальність нашого дослідження, присвяченого вивченню спадщини видатного вченого-педагога А.С. Макаренка, а саме: у царині розв'язання ним актуальних і в наш час проблем сімейного виховання.

Отже, **метою статті** є дослідження педагогічної спадщини А.С. Макаренка, присвяченої проблемам сімейного виховання, а також аналіз та обґрунтування значення наукового здобутку вченого в контексті означеної проблеми.

Виклад основного матеріалу. А.С. Макаренко заклав підвалини радянської сімейної педагогіки і довів, що в родині діти проходять початкову школу моралі, у сім'ї починається формування їхніх розумових здібностей, характеру, основних рис особистості. Тому в його педагогічній системі визначальне місце посідали питання виховання дітей у сім'ї. У 1937 р. було опубліковано перший том його праці «Книга для батьків». Над другим томом педагог працював до останніх днів свого життя [1, 7]. У своїх творах, які знайшли широкий відгук громадськості, А.С. Макаренко,

аналізуючи власний досвід роботи, розглядав проблеми виховання дітей у родині (досить актуальні і в наші дні, акцентуючи увагу на шляхах їхнього вирішення. Він стверджував, що сім'я повинна бути колективом, у якому діти отримують первинне виховання і який паралельно із закладами суспільного виховання впливає на правильний розвиток і формування особистості дитини. Лише в сім'ї, у якій діяльність батьків усвідомлюється як необхідна суспільству справа, діти отримують правильне виховання. Успішна виховна діяльність сім'ї обумовлена багатьма факторами, серед яких особливе місце належить її структурі.

Педагог підкреслював, що особливо негативний вплив на дитину справляє виховання в *неповній сім'ї*. Ситуація значно погіршується тим, що досить часто діти стають предметом суперечок між батьками, які відкрито ненавидять один одного і не приховують цього від дітей. У своїх «Лекціях про виховання дітей»¹ А.С. Макаренко радив батькам, які з певних причин розлучилися, усі суперечки вирішувати більш делікатно, у першу чергу пам'ятаючи про власних дітей. Чоловіку, який залишив родину, звичайно, важко продовжувати виховання, та якщо він вже не може позитивно впливати на дитину, то, на думку педагога, краще припинити цей процес: «Краще намагатись, щоб вона (стара сім'я – І.К.) зовсім його забула, це буде чесніше. Хоча, зрозуміло, свої матеріальні зобов'язання щодо залишених дітей він повинен виконувати»² [3, 54].

Сьогодні, коли діти все частіше стають жертвами сімейних драм, учасниками судових розглядів, об'єктами психологічного, а іноді й фізичного насилля, викрадень, заручниками одного з батьків, ми не можемо не погодитись із думкою педагога. Проте А. Макаренко наголошував і на превентивних заходах, яких варто вжити для запобігання таких ситуацій. Серед них слід відзначити:

- виховання дитини як майбутнього сім'янина;
- виховання, підкріплене прикладом гармонійних сімейних стосунків батьків;

¹ Вісім лекцій про виховання дітей, у яких у систематизованому викладі розглядалися основні питання сімейного виховання і були прочитані А.С. Макаренко на радіо у 1937 р., а в 1940 р. були опубліковані та неодноразово перевидавались.

² Переклад І.К.

- прищеплення почуття любові, духовне виховання;
- формування статево-рольової ідентифікації.

Неповною сім'єю, на переконання педагога, є також сім'я з однією дитиною. Він вважав, що виховання одного сина чи доньки – справа набагато складніша, ніж виховання кількох дітей. Надмірне піклування батьків, зосереджене на такій дитині, несвідомо призводить до виховання егоїста. Лише у сім'ї, яка має кілька дітей, батьківське піклування має раціональний і доцільний характер. Життя в такій родині допомагає дитині орієнтуватись у різних видах людських взаємин, звикати до життя в колективі, набувати досвіду складних зв'язків.

Спеціальна підготовка підростаючого покоління до сімейного життя є переконливою необхідністю. Вона повинна здійснюватися на всіх етапах вікового розвитку і не варто відокремлювати її від загальних виховних проблем. Не можна готувати людину окремо до життя в сім'ї, колективі, на виробництві тощо. Водночас у процесі формування особистості в цілому, не можна не враховувати специфіку кожної сфери її життєдіяльності зокрема.

Великої уваги у своїй педагогічній діяльності А.С. Макаренко приділяв актуальній сьогодні проблемі – вихованню дітей у *неблагополучних сім'ях*. *Неблагополучною* є сім'я, яка через об'єктивні або суб'єктивні причини втратила свої виховні можливості, унаслідок чого у ній склалися несприятливі умови для виховання дитини [4, 294]. *Неблагополучними* є сім'ї зі стійкими конфліктами у взаєминах між членами подружжя, батьками і дітьми; сім'ї з алко- чи наркозалежними членами; сім'ї з низьким морально-культурним рівнем батьків; сім'ї з насильством щодо членів родини; сім'ї, де є засуджені чи ув'язнені; сім'ї, де є серйозні прорахунки у вихованні дітей [6, 247].

Конфлікт – це зіткнення у міжособистісних взаємодіях або стосунках, пов'язане з гострими емоційними переживаннями. Основа сімейного конфлікту закладена в об'єктивній розбіжності інтересів і цілей членів сім'ї. Однією з основних причин виникнення конфліктів у сім'ї є *важковиховувані діти*. Важковиховувані діти – «категорія дітей, які демонструють чітке відхилення в особистісному розвитку. Належність дитини до цієї категорії здійснюється за зовнішніми ознаками її

індивідуально-психологічних особливостей, які слугують перепорою для нормального протікання виховного процесу»³ [5, 796 – 797].

Проте на думку А. Макаренка, причини цього явища криються всередині самої сім'ї, у неправильних, педагогічно недоцільних діях батьків у процесі виховання.

Однією з основних причин виникнення труднощів у вихованні, на його думку, є відсутність усвідомленої батьками *виховної мети*. За його спостереженнями, у багатьох сім'ях відбувається просте «проживання поруч» батьків і дітей. У батьків відсутня певна мета, і, відповідно, виховна програма. Звичайно, таке ставлення призведе у результаті до випадкових і непередбачуваних явищ, а батьки будуть здивовані тим, що у них вирости «погані діти». Проте жодну справу не можна виконати добре та якісно, якщо невідомо, чого хочеш досягти. Тому А. Макаренко радив батькам перш за все чітко з'ясувати, які саме якості вони хотіли б виховати у власній дитині [3, 55].

Не менш типовою помилкою у вихованні, зазначав педагог, є відсутність організації життя сім'ї та життя в ній дитини. Справжній зміст виховної роботи полягає не у бесідах з дитиною, не у безпосередньому впливі на неї, а саме в організації сім'ї – особистого і суспільного життя її членів. У цій справі не потрібно нехтувати дрібницями, адже у виховній роботі не існує дрібниць. Ефективна організація полягає в тому, що вона не ігнорує дрібних деталей і випадків. Отже, основним і найвідповідальнішим завданням батьків є керівництво й організація дитячого життя [3, 58].

Відповідаючи на запитання, Чому дитина не слухається, А. Макаренко стверджував, що це явище є, перш за все, ознакою відсутності *батьківського авторитету*. Цьому поняттю педагог приділяв багато уваги і вважав його одним із найважливіших у справі виховання, а його відсутність – однією з причин виникнення дитячої важковиховуваності. Він окреслив кілька типів авторитету батьків, які визначив як помилкові, недоцільні, й такі, що призводять до формування негативних рис особистості дитини (авторитет пригнічення, відстані, педантизму, удаваної доброти, любові, підкупу тощо) [3, 60 – 69]. Проте

³ Переклад І.К.

справжньою підставою авторитету може бути лише життя і робота батьків, їхня поведінка. Якщо батьки ставляться до сім'ї як до важливої та відповідальної справи, виконуючи її розумно, ставлять перед собою конструктивну мету і своїми злагодженими та продуманими діями наближаються до її досягнення, то відповідно в них є авторитет і відсутня потреба створювати його штучно.

Повертаючись до питання виховної мети, слід зауважити, що А. Макаренко наголошував на тому, що авторитет і слухняність не можуть бути такою метою. Дитяча слухняність може бути лише одним із шляхів для досягнення мети – правильного виховання. Ті батьки, які не думають про справжню мету виховання, вимагають слухняності заради самої слухняності [3, 61]. Авторитет, побудований на таких хибних засадах, діє лише протягом певного часу і згодом руйнується, призводячи до негативних наслідків як у житті дитини, так і в житті батьків.

У своїх працях, присвячених вихованню дітей у родині [1 – 3], А. Макаренко вказував ще на одну типову помилку. Багато батьків скаржаться на свою щоденну зайнятість і брак часу для виховання дітей. Однак педагог відстоював думку, що правильне виховання зовсім не зобов'язує батьків «не зводити очей» зі своїх дітей. Звичайно, добре, якщо батьки проводять з дітьми якомога більше часу, і погано, коли батьки їх бачать рідко. Та все ж таки головне, щоб батьки добре знали, що робить їхня дитина, де знаходиться, хто входить до її оточення. Не варто обмежувати свободу дитини своїм власним впливом, слід надавати їй можливість перебувати і під іншими життєвими впливами, навіть якщо вони негативні. Надмірний захист від таких негативних впливів, по-перше, шкідливий, адже робить дитину слабкою і пасивною, а по-друге, неефективний, оскільки у подальшому житті дитина, на жаль, не обмине різноманітних спокус, непорядних людей, негідних обставин. Тому батьки повинні виробити в неї уміння розбиратися в них, боротися з ними, а також вчасно їх розпізнавати. Дітям необхідно вчасно допомогти, зупинити, спрямувати: «Від вас (батьків – І.К.) вимагаються лише постійні корективи у житті дитини, але зовсім не те, що називається водінням за

руку»⁴ [3, 58]. Отже, для виховання потрібно не багато часу, а розумне його використання.

У наш час, позначений нестабільністю економічної ситуації, збільшенням кількості і розширенням спектра соціально незахищених і вразливих контингентів, на особливу увагу заслуговують поради педагога щодо виховання дітей у малозабезпечених сім'ях. Якщо в родині через певні обставини відчуваються матеріальні труднощі, слід досягти того, щоб дитина не заздрила іншим сім'ям. Саме у такій сім'ї слід виховувати терпіння, прагнення до кращого майбутнього, повагу до праці батьків. Дитина повинна усвідомити, що наполеглива праця – запорука життєвого благополуччя.

Висновки. А.С. Макаренко у своїх працях сформулював низку цінних, перевірених на практиці педагогічних порад щодо виховання дітей у сім'ї. Погляди педагога були гідно оцінені прогресивними послідовниками, вони є надзвичайно цікавими і для сучасних дослідників. Перспективами подальших наукових розвідок у цьому напрямку можуть бути дослідження поглядів педагога з питань педагогічної культури батьків, ситуацій сімейного виховання, моделей взаємодії сім'ї та школи, сім'ї та соціуму тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. А.С. Макаренко – педагог-новатор // Советская педагогика. – 1949. – № 3. – С. 3 – 9.
2. Макаренко А.С. Некоторые выводы из педагогического опыта. – М.: Просвещение, 1964. – 116 с.
3. Макаренко А.С. О воспитании в семье. – Москва, 1955. – 319 с.
4. Педагогічний словник для молодих батьків. – К.: ДЦССМ, 2003. – 348 с.
5. Современный словарь по педагогике / Сост. Е.С. Рапацевич. – Мн.: Современное слово, 2001. – 928 с.
6. Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. проф. А.Й. Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 486 с.
7. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: Навчальний посібник. – К.: ДЦССМ, 2003. – 132 с.

⁴ Переклад І.К.